

BIULETYN BIBLIJNY (3)

ZAWARTOŚĆ: I. Działalność Koła Naukowego Doktorantów Bibliistyki na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego; II. Cykl 10 Katechez Biblijnych w nawiązaniu do hasła Roku Duszpasterskiego *Wierzę w Syna Bożego*, Otwock 2014; III. Od Dan do Beer-Szewy. Wyjazd naukowo-badawczy Koła Naukowego Studentów Bibliistyki UKSW do Ziemi Świętej, 26 VI – 4 VII 2014; IV. Sabatino Moscati (22 XI 1922 – 8 X 1997).*

I. DZIAŁALNOŚĆ KOŁA NAUKOWEGO DOKTORANTÓW BIBLISTYKI NA UNIWERSYTECIE KARDYNAŁA STEFANA WYSZYŃSKIEGO

Koło Naukowe Doktorantów Bibliistyki (KNDB) powstało z przekształcenia Koła Naukowego Studentów Bibliistyki (KNSB), działającego na Wydziale Teologicznym UKSW w Warszawie od 2006 r. Jest to organizacja zrzeszająca studentów i doktorantów pragnących pogłębiać wiedzę dotyczącą Biblii i środowiska jej powstania.

Historia i cele¹

Idea założenia koła naukowego zrodziła się wiosną 2006 r. Inicjatorką była dr Anna Kuśmirek, adiunkt w Katedrze Filologii Biblijnej, która swoim pomysłem zainteresowała uczestników prowadzonych przez siebie wykładów na Wydziale Teologicznym UKSW. Byli to studenci uczęszczający na seminaria biblijne, głównie ze Starego Testamentu. Na początku zajęto się ustaleniem nazwy, statutu, ogólnych zasad działalności oraz podjęto starania o unormowanie sytuacji prawnej w strukturach uczelni. Spotkanie założycielskie odbyło się 3 kwietnia

* Redaktorem Biuletynu biblijnego jest Barbara S t r z a ł k o w s k a, Warszawa.

¹ Zawarte w tym paragrafie omówienie opiera się na protokołach z zebrań, przechowywanych w Archiwum Koła Naukowego Doktorantów Bibliistyki. Część protokołów udostępniona została na stronie internetowej Koła: *Archiwum spotkań KNSB* (online), <http://www.knsb.uksw.edu.pl/archiwum-spotkan-knsb/> (dostęp: 1 VIII 2014).

2006 r. Grupę studentów założycieli stanowili Anna Kot, Mariola Serafin, Mariola Gembka, Marta Muszyńska i Łukasz Ćwikła. Opiekunem została dr Anna Kuśmirek. Przyjęto wówczas projekt statutu oraz omówiono procedury konieczne do formalnego zaistnienia Koła. Ustalono plan pracy na najbliższe kilka miesięcy, z uwzględnieniem perspektywy wyjazdów naukowo-badawczych. 4 kwietnia wybrano zarząd. W lipcu złożono w Biurze Rektorskim komplet dokumentów wymaganych do rejestracji koła naukowego. Decyzją rektora 40/06 Koło Naukowe Studentów Bibliistyki zostało wpisane 16 sierpnia 2006 r. do Rejestru uczelnianych organizacji studenckich UKSW, pod sygnaturą R-440-31/06, jako czwarte koło naukowe na Wydziale Teologicznym UKSW.² Od marca 2007 r. Koło dysponuje gablotą umieszczoną przy Pracowni Badań Biblijnych na Wydziale Teologicznym UKSW. W listopadzie 2007 r. za zgodą rektora wyrobiono pieczęć Koła. Od września 2008 r. strona Koła jest dostępna dla użytkowników Internetu.

6 marca 2014 r. Walne Zgromadzenie Koła Naukowego Studentów Bibliistyki uchwaliło zmianę dotychczasowej nazwy na: Koło Naukowe Doktorantów Bibliistyki. Zmiana została zatwierdzona przez rektora UKSW 7 marca 2014 r. Decyzja podyktowana była pragnieniem dostosowania nazwy do aktualnej sytuacji prawnej członków Koła, będących uczestnikami studiów doktoranckich, którzy, ukończywszy studia magisterskie, w świetle przepisów utracili status studenta.

Statut

Statut reguluje kwestie związane z organizacją Koła, zwłaszcza zaś jego strukturą oraz profilem działalności. Opracowanie dokumentu pod tytułem *Statut Koła Naukowego Studentów Bibliistyki* zakończyło się w czerwcu 2006 r. W lipcu tekst został zaakceptowany przez radcę prawnego i przedstawiony rektorowi UKSW do zatwierdzenia, które nastąpiło 16 sierpnia 2006 r. wraz z wydaniem decyzji o wpisaniu Koła do rejestru organizacji studenckich.

Dokument składa się z 46 punktów podzielonych na 7 rozdziałów.³ Rozdział pierwszy, zatytułowany *Postanowienia ogólne*, definiuje, czym jest Koło Naukowe Studentów Bibliistyki, wskazuje jego siedzibę oraz zasadniczą formę działania, jaką są spotkania, odbywające się nie rzadziej niż raz na miesiąc.⁴ Rozdział drugi, *Cele i zadania*, określa ramowy profil działalności Koła. Wymieniono tu podstawowe cele, do których należą: budzenie zainteresowań naukowych u stu-

² Wcześniej do Rejestru uczelnianych organizacji studenckich UKSW wpisano: Koło Naukowe Duchowości Chrześcijańskiej, Koło Naukowe Studentów Instytut Edukacji Medialnej i Dziennikarstwa oraz Naukowe Koło Misjologów.

³ *Statut Koła Naukowego Studentów Bibliistyki* (online), dostępny w Internecie: <http://www.knsb.uksw.edu.pl/o-nas-2/statut-kola/> (dostęp: 1 VIII 2014).

⁴ Por. *tamże*, p. 1-3.

dentów, wdrażanie studentów do pracy naukowej i badawczej, umożliwienie wymiany doświadczeń i prezentowania wyników własnych prac badawczych przez studentów, rozwijanie współpracy naukowej z innymi ośrodkami naukowymi, promocja UKSW oraz integracja środowiska studenckiego i naukowego.⁵ Rozdział trzeci, *Prawa i obowiązki członków*, określa wymogi formalne członkostwa, obowiązki (obecność na spotkaniach, aktywność) oraz prawa (swoboda wypowiedzi oraz ocena pracy zarządu).⁶ Rozdział czwarty, *Władze Koła*, podaje, że najwyższą władzą Koła jest Walne Zgromadzenie, zwoływane co najmniej raz w semestrze przez jego przewodniczącego. Sprecyzowano tu zasady, według których wybiera się i odwołuje zarząd, zgłasza projekty badawcze, ustala skład sesji naukowych. Walne Zgromadzenie podejmuje uchwały zwykłą większością głosów lub, jeśli uchwała dotyczy zawieszenia zarządu, większością 2/3 głosów przy obecności co najmniej 3/4 członków.⁷ Rozdział ten określa skład zarządu, rekrutujący się spośród członków Koła,⁸ do którego kompetencji należą: reprezentacja Koła, ustalanie planu pracy i kierowanie działalnością, pozyskiwanie funduszy na nią, prowadzenie ewidencji członków oraz utrzymywanie kontaktów z innymi organizacjami i ośrodkami.⁹ Rozdział piąty, *Opiekun Koła*, określa tryb wyboru opiekuna Koła oraz jego zadania. Funkcję tę może pełnić tylko pracownik naukowy, dydaktyczny bądź naukowo-dydaktyczny Sekcji Biblijnej.¹⁰ Rozdział szósty, mówiący o majątku Koła, zawiera regulacje dotyczące źródeł finansowania oraz celów, na jakie środki te mogą być przeznaczone.¹¹ Rozdział siódmy określa tryb uchwalenia statutu przez Walne Zgromadzenie oraz tryb wprowadzania zmian, które wchodzi w życie po stwierdzeniu przez rektora UKSW ich zgodności z przepisami prawa i Statutem UKSW. Rozdział ten reguluje również kwestie związane z ewentualnym rozwiązaniem Koła.¹²

Struktura organizacyjna

Opiekun

Statut stanowi, że opiekuna Koła wybiera Walne Zgromadzenie, a uchwała zatwierdzana jest przez kierownika Sekcji Biblijnej (obecnie dyrektora Instytutu

⁵ Por. *tamże*, p. 4.

⁶ Por. *tamże*, p. 6-14.

⁷ Por. *tamże*, p. 16-30.

⁸ Początkowo Statut precyzował, że „członkami zarządu mogą być studenci od 4. roku studiów magisterskich”, jednakże 17 VI 2009 r. Walne Zgromadzenie podjęło uchwałę zmieniającą p. 26. Postanowiono wówczas, że „członkami zarządu mogą być studenci od 3. roku studiów magisterskich uczęszczający na seminaria biblijne”.

⁹ Por. *tamże*, p. 27.

¹⁰ Por. *tamże*, p. 31-37.

¹¹ Por. *tamże*, p. 38-41.

¹² Por. *tamże*, p. 42-46.

Nauk Biblijnych). Opiekun reprezentuje Koło wobec Rady Wydziału Teologicznego i innych władz uczelni. Jest też doradcą naukowym Koła, z którym Zarząd uzgadnia przedsięwzięcia organizacyjne i plany pracy naukowej. Gdy jest to wymagane, podpis opiekuna uprawomocnia decyzję Koła.

Od początku utworzenia Koła w 2006 r. funkcję opiekuna pełni prof. dr hab. Anna Kuśmirek, kierownik Katedry Filologii Biblijnej w Instytucie Nauk Biblijnych na Wydziale Teologicznym UKSW. W myśl aktualnej decyzji dziekana Wydziału Teologicznego stanowisko powierzone jest obecnemu opiekunowi do roku 2016.

Zarząd

Statut precyzuje, że Walne Zgromadzenie wybiera na półtoraroczną kadencję Zarząd Koła, składający się z przewodniczącego, sekretarza oraz skarbnika, określając przy tym ich kompetencje. Przewodniczący zwołuje zebrania Zarządu, zarządza obradami Walnego Zgromadzenia, reprezentuje Koło w kontaktach z władzami uczelni oraz poza nią, koordynuje prace Zarządu i projekty Koła.¹³ Sekretarz opiekuje się dokumentacją, prowadzi ewidencję członków oraz rekrutuje kandydatów.¹⁴ Skarbnik prowadzi gospodarkę finansową Koła, poszukuje źródeł finansowania oraz podejmuje środki na wniosek Zarządu Koła.¹⁵

Statut precyzuje, że wybory powinny odbywać się na pierwszym spotkaniu w semestrze rozpoczynającym nową kadencję, trwającą półtora roku (3 semestry). Mandaty członków Zarządu wygasają z dniem Walnego Zgromadzenia kończącego kadencję.¹⁶ Faktycznie jednak wybory organizowano co roku, na Walnym Zgromadzeniu zamykającym mijający rok akademicki (czerwiec) lub na pierwszym spotkaniu rozpoczynającym nowy rok akademicki (październik).

W roku akademickim 2006/2007 do zarządu należały: Anna Kot (przewodnicząca), Mariola Gembka (sekretarz), Marta Muszyńska (skarbnik). W roku akademickim 2007/2008 odpowiednio: Anna Kot (przewodnicząca), Justyna Doniza (sekretarz), Mariola Serafin (skarbnik). W roku akademickim 2008/2009: Anna Kot (przewodnicząca), Mariola Serafin (sekretarz), Agata Popkowska (skarbnik).¹⁷ W roku akademickim 2009/2010: Tomasz Herbich (przewodniczący), Daria Wangler (sekretarz), Barbara Krukiel (skarbnik).¹⁸ W roku akademickim 2009/2010 odpowiednio: Tomasz Herbich (przewodniczący), Barbara Krukiel

¹³ Por. *tamże*, p. 23.

¹⁴ Por. *tamże*, p. 24.

¹⁵ Por. *tamże*, p. 25.

¹⁶ Por. *tamże*, p. 28-30.

¹⁷ Wybory dn. 15 X 2008 r.

¹⁸ Wybory dn. 17 VI 2009 r.

(sekretarz), Tomasz Twardziłowski (skarbnik).¹⁹ Ten skład Zarządu utrzymał się również w roku akademickim 2010/2011 oraz 2011/2012, kiedy to wybory nie odbyły się. Na rok akademicki 2012/2013 wybrano dwuosobowy zarząd w składzie: Kinga Rapacka (przewodnicząca) oraz Magdalena Hermanowicz (sekretarz-skarbnik). W roku akademickim 2013/2014 wybrano nowy Zarząd Koła w następującym składzie: ks. Piotr Mazurek (przewodniczący), Tomasz Herbich (sekretarz), Natalia Radulska (skarbnik).²⁰

Członkowie

W myśl Statutu, do Koła może należeć każdy student UKSW, zainteresowany problematyką biblijną. Kandydat, po semestralnym okresie próbnym, przyjmowany jest przez Zarząd na podstawie pisemnego wniosku, włączanego do dokumentacji Koła. Członkowie zobowiązani są do obecności na co najmniej 4 z 5 spotkań w semestrze oraz uczestnictwa w pracach Koła. Członkostwo traci się przez skreślenie, w przypadku dobrowolnego wystąpienia z Koła, ukończenia studiów lub przez wykluczenie decyzją Zarządu, będącą konsekwencją niewypełniania obowiązków objętych Statutem.

Lista członków założycieli KNSB z 3 kwietnia 2006 r. obejmowała 5 studentów teologii: Anna Kot (V), Łukasz Ćwikła (IV), Mariola Gembka (IV), Marta Muszyńska (IV) oraz Mariola Serafin (IV). Nowo powstałe Koło naukowe zyskało wśród studentów dużą popularność, która przekładała się na liczbę członków w poszczególnych latach, odzwierciedlającą stały procent ogólnej liczby studentów teologii na Wydziale Teologicznym UKSW (zob. Tabela 1).

Tabela 1. Liczba członków Koła naukowego w poszczególnych latach akademickich

Rok akademicki	Liczba członków
2006/2007	19 ^a
2007/2008	18 ^b
2008/2009	21 ^c
2009/2010	21 ^d
2010/2011	17 ^e
2011/2012	10 ^f
2012/2013	11 ^g
2013/2014	11 ^h

a Na początku roku akademickiego 2006/2007 na liście figurowało 14 osób (kolejność według roku studiów): Anna Kot (I dokt.), Magdalena Bartczak (V), Łukasz Ćwikła (V), Mariola

¹⁹ Wybory dn. 23 VI 2010 r.

²⁰ Wybory dn. 4 VI 2013 r.

- Gembka (V), Grzegorz Kęsikowski (V), Marta Muszyńska (V), Mariola Serafin (V), Justyna Doniza (IV), Agata Firlit (IV), Zuzanna Kołakowska (IV), Katarzyna Przeworska (IV), Magdalena Szymborska (IV), Sylwia Grzęda (III), Elżbieta Sulewska (III). W marcu 2007 do Koła dołączyły: Agnieszka Gruszewska (I dokt.), Wioletta Bulejak (I dokt.), Izabela Janowska (III), Karolina Przesmycka (III), Ewelina Walas (II).
- b Anna Kot (II dokt.), Ivanna Popovych (I dokt.), Mariola Serafin (I dokt.), Iwona Zielonka (I dokt.), Justyna Doniza (V), Agata Firlit (V), Zuzanna Kołakowska (V), Agata Popkowska (V), Karolina Przesmycka (IV), Elżbieta Sulewska (IV), Magdalena Hermanowicz (III), Klaudia Kornatko (III), Ilona Matyka (III), Daria Wangler (III), Jolanta Wójcik (III), Dominika Szostak-Nawrocka (I), Piotr Ćwiek (I), Tomasz Herbich (I).
- c Anna Kot (III dokt.), Ivanna Popovych (II dokt.), Mariola Serafin (II dokt.), Iwona Zielonka (II dokt.), Zuzanna Kołakowska (I dokt.), Agata Popkowska (I dokt.), Elżbieta Sulewska (V), Magdalena Hermanowicz (IV), Klaudia Kornatko (IV), Ilona Matyka (IV), Kinga Rapacka (IV), Daria Wangler (IV), Jolanta Wójcik (IV), Maria Górecka (III), Krystyna Heland (III), Weronika Kaźmierczak (III), Barbara Krukiel (III), Paula Paulina Belina Prazmowska-Kryńska (III), Tomasz Twardziłowski (III), Joanna Wolska (III), Tomasz Herbich (II).
- d Anna Kot (IV dokt.), Mariola Serafin (III dokt.), Iwona Zielonka (III dokt.), Agata Popkowska (II dokt.), ks. Krzysztof Wojtynia (II dokt.), Magdalena Hermanowicz (V), Klaudia Kornatko (V), Ilona Matyka (V), Kinga Rapacka (V), Daria Wangler (V), Jolanta Wójcik (V), Maria Górecka (IV), Krystyna Heland (IV), Weronika Kaźmierczak (IV), Barbara Krukiel (IV), Przemysław Mączewski (IV), Paula Paulina Belina Prazmowska-Kryńska (IV), Tomasz Twardziłowski (IV), Joanna Wolska (IV), Justyna Gańko (III), Tomasz Herbich (III).
- e Mariola Serafin (IV dokt.), Iwona Zielonka (IV dokt.), Agata Popkowska (III dokt.), ks. Krzysztof Wojtynia (III dokt.), Magdalena Hermanowicz (I dokt.), Kinga Rapacka (I dokt.), Maria Górecka (V), Krystyna Heland (V), Weronika Kaźmierczak (V), Barbara Krukiel (V), Przemysław Mączewski (V), Paula Paulina Belina Prazmowska-Kryńska (V), Tomasz Twardziłowski (V), Joanna Wolska (V), Joanna Fleming (IV), Justyna Gańko (IV), Tomasz Herbich (IV).
- f Agata Popkowska (IV dokt.), Zuzanna Kołakowska (IV dokt.), ks. Krzysztof Wojtynia (IV dokt.), Magdalena Hermanowicz (II dokt.), Kinga Rapacka (II dokt.), Maria Górecka (I dokt.), Tomasz Twardziłowski (I dokt.), Joanna Fleming (V), Justyna Gańko (V), Tomasz Herbich (V).
- g Magdalena Butkiewicz (III dokt.), Kinga Kłósek (III dokt.), Maria Brzuzek (II dokt.), ks. Tomasz Borkowski (II dokt.), ks. Krzysztof Grzemski (II dokt.), ks. Piotr Mazurek (II dokt.), Tomasz Twardziłowski (II dokt.), Magdalena Bugajewska (I dokt.), ks. Roman Groszewski (I dokt.), Anna Jagusiak (I dokt.), Natalia Radulska (I dokt.).
- h Ks. Tomasz Borkowski (III dokt.), ks. Krzysztof Grzemski (III dokt.), ks. Piotr Mazurek (III dokt.), Tomasz Twardziłowski (III dokt.), Magdalena Bugajewska (II dokt.), ks. Roman Groszewski (II dokt.), Anna Jagusiak (II dokt.), Natalia Radulska (II dokt.), Jolanta Czarzasta (I dokt.), Tomasz Herbich (I dokt.), Justyna Słowińska (I dokt.).

Absolwenci UKSW, którzy należeli do KNSB, to autorzy wysoko ocenianych prac magisterskich napisanych na seminariach biblijnych. Niektórzy z nich uzyskali też stopień doktora nauk teologicznych w zakresie biblistyki, część rozpraw zaś została upowszechniona w postaci publikacji książkowych.²¹ Członkowie Koła opublikowali również wiele artykułów naukowych w recenzowanych

²¹ Opublikowane rozprawy doktorskie członków KNSB: I. Z i e l o n k a, *Teksty Starego Testamentu w czytaniach mszalnych na uroczystości i święta maryjne*, Bibliotheca Kolbiana 1,

czasopismach. U wielu zainteresowania biblijne pogłębiane w okresie działalności w Kole oraz zdobyte doświadczenia zaowocowały w dalszej pracy zawodowej, którą członkowie Koła podjęli jako wykładowcy, katecheci, pedagodzy, przewodnicy po krajach biblijnych, animatorzy życia duszpasterskiego w parafiach prowadzący warsztaty biblijne.

Działalność statutowa

Statut określa, że cele Koła realizowane są przez: organizowanie spotkań i dyskusji, podejmowanie i prowadzenie przez członków Koła prac badawczych, organizację i udział w spotkaniach naukowych, warsztatach i konferencjach, współpracę z innymi organizacjami naukowymi i kulturalnymi w kraju i za granicą, organizowanie wycieczek i wyjazdów naukowo-badawczych oraz opracowanie i publikowanie prac naukowych członków w biuletynie Koła.²² Efektem szeroko zakrojonej działalności jest promocja Wydziału Teologicznego oraz Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Polsce i na świecie.

Spotkania naukowe i warsztaty

Poza wynikającymi ze Statutu zebraniem, które powinny odbyć się co najmniej 5 razy w semestrze, Koło organizowało również inne spotkania. W grudniu 2006 r. KNSB zainicjowało coroczne spotkania opłatkowe z wykładowcami biblistyki na Wydziale Teologicznym UKSW (w 2013 r. po raz pierwszy zorganizowano je wspólnie z Kołem Naukowym Studentów Turystyki Krajów Biblijnych). Wiosną 2007 r. KNSB zrealizowało cykl wykładów otwartych „Wokół Ziemi Świętej”, prowadzonych przez członków Koła. Od roku akademickiego 2008/2009 postanowiono organizować, obok regularnych spotkań statutowych, co najmniej jedno spotkanie studyjne w semestrze.

1 stycznia 2009 r. w audycji Polskiego Radia Europa na temat Roku Świętego Pawła i związanych z nim inicjatyw KNSB wystąpił Tomasz Herbich. Podzielił się swoimi refleksjami na temat Apostoła Narodów i jego listów oraz zdał relację z wyjazdu naukowo-badawczego do Turcji, opowiedział o wystawie z nim związanej oraz publikacjach w miesięczniku „Miejsca Święte”.²³ 2 marca 2009 r. w Zespole Szkół im. S. Wysockiego w Warszawie wygłoszono trzy wykłady o Ziemi Świętej: *Izrael wczoraj i dziś* (Anna Kot), *Odkrycia w Qumran i ich znaczenie dla badań nad Nowym Testamentem* (Paula Paulina Belina Praż-

Niepokalanów 2012; Z. K o ł a k o w s k a-P r z y b y ł e k, *Władza Boga nad krainą umarłych w Starym Testamencie oraz literaturze okresu Drugiej Świątyni*, Pelplin 2014.

²² Por. Statut, p. 5.

²³ Por. T. H e r b i c h, *Rok Świętego Pawła – audycja w PRE* (online), 25 I 2009; <http://www.knsb.uksw.edu.pl/rok-swietego-pawla-radio/> (dostęp: 1 VIII 2014).

mowska-Kryńska) oraz *Strefa Gazy – podłoże konfliktu* (Anna Kot).²⁴ W dniach 23-25 marca 2009 r., na zaproszenie ks. dr. Bogdana Sankowskiego, w ramach rekolekcji wielkopostnych w parafii św. Michała Archanioła w Nowym Dworze Mazowieckim Koło prowadziło warsztaty biblijne związane z Rokiem Świętego Pawła. W Szkole Podstawowej nr 5 mottem były słowa *Nie bierzcie więc wzoru z tego świata...* (Ilona Matyka, Daria Wangler), natomiast w Liceum Ogólnokształcącym im. Wojska Polskiego przedstawiono działalność misyjną Apostoła Narodów według klucza: *Paweł w Atenach* (Krystyna Heland, Paula Paulina Belina Prażmowska-Kryńska), *Paweł w Efezie* (Tomasz Twardziłowski) oraz *Paweł w Jerozolimie* (Tomasz Herbich).²⁵ W dniach 11-14 czerwca 2009 r. w Pliszewie odbyły się Warsztaty Biblijne Dzieła Biblijnego Diecezji Pelplińskiej im. Jana Pawła II, zatytułowane: *Wędrowanie ze świętym Pawłem*. Prowadziła je dr Anna Kuśmirek wraz z członkami KNSB: Justyną Donizą i Tomaszem Herbichem.²⁶ Z kolei 15 sierpnia 2009 r. w Polskim Radiu, w audycji *W dobrych zawodach* o śladach Matki Bożej w Ziemi Świętej, Kole Naukowym Studentów Bibliistyki oraz Wydziale Teologicznym UKSW, opowiadały: dr Anna Kuśmirek, Anna Kot oraz Justyna Doniza.²⁷ Od 8 do 10 marca 2010 r. w parafii św. Michała Archanioła w Nowym Dworze Mazowieckim Koło przeprowadziło towarzyszące rekolekcjom wielkopostnym warsztaty popularyzujące znajomość Pisma Świętego. W Szkole Podstawowej nr 5 warsztaty na temat *Ewangeliści i przypowieści* wzbogaciły przygotowane na tę okazję animacje i gra biblijna (Ilonę Matykę i Darię Wangler wspomogły Klaudia Kornatko, Kinga Rapacka i Jolanta Wójcik.). W Liceum Ogólnokształcącym im. Wojska Polskiego temat rekolekcji brzmiał: *Biblia – księga wiary i życia* (Tomasz Herbich).²⁸ 13 maja 2010 r. na UKSW Koło zorganizowało wykład otwarty *Egzegeza Pisma Świętego w prawosławiu*, który poprowadził ks. dr Henryk Paprocki, wykładowca Prawosławnego Seminarium Duchownego w Warszawie i Uniwersytetu w Białymstoku.²⁹ 15 maja 2010 r. na

²⁴ Por. t e n ż e, *Prelekcje w szkole* (online), 7 V 2009; <http://www.knsb.uksw.edu.pl/prelekcje-w-szkole/> (dostęp: 1 VIII 2014).

²⁵ Por. A. K o t, *Rekolekcje ze świętym Pawłem* (online), 16 VI 2009; <http://www.knsb.uksw.edu.pl/rekolekcje-ze-swietym-pawlem/> (dostęp: 1 VIII 2014); K. N o w i c k a, *Rekolekcje wielkopostne* (online), <http://www.ndmpiatka.pl/new/strona.php?x=1530/> (dostęp: 1 VIII 2014).

²⁶ Por. T. H e r b i c h, *Warsztaty biblijne* (online), 9 X 2009; <http://www.knsb.uksw.edu.pl/warsztaty-biblijne/> (dostęp: 1 VIII 2014) oraz <http://www.parafialapiszewo.pl/posts/warsztaty-warsztaty-i-juz-po-warsztatach...76.php> (dostęp: 1 VIII 2014).

²⁷ Por. 15 sierpnia – *Matka Boża w Ziemi Świętej* (online), 15 VIII 2009; <http://www.polskieradio.pl/37/234/Artykul/186228/> (dostęp: 1 VIII 2014).

²⁸ Por. T. H e r b i c h, *Rekolekcje w Nowym Dworze Mazowieckim* (online), 6 VI 2010; <http://www.knsb.uksw.edu.pl/rekolekcje-w-nowym-dworze-mazowieckim/> (dostęp: 1 VIII 2014).

²⁹ Por. t e n ż e, *Wykład ks. Parpockiego o egzegezie Pisma Świętego w prawosławiu* (online), 17 VI 2010; <http://www.knsb.uksw.edu.pl/wyklad-ks-paprockiego-o-egzegezie-pisma-swietego-w-prawoslawiu/> (dostęp: 1 VIII 2014).

zaproszenie Towarzystwa Biblijnego w Polsce Koło wzięło udział w III Warszawskim Ekumenicznym Święcie Biblii pod hasłem „*Niech się nie trwoży wasze serce. Wierzycie w Boga i we Mnie wierzcie*” (J 14,1), obchodzonym w ramach Ekumenicznych Dni Biblijnych. Do kompetencji KNSB należało przygotowanie antologii tekstów biblijnych oraz propozycji problemów i pytań, jakie współczesny czytelnik stawia wobec tych tekstów. Członkowie Koła odczytywali również na scenie wezwania modlitewne i teksty biblijne.³⁰ W dniach 4-6 kwietnia 2011 r. w parafii św. Michała Archanioła w Nowym Dworze Mazowieckim w ramach rekolekcji wielkopostnych Koło prowadziło warsztaty zatytułowane *Komunia z Bogiem*. W marcu 2014 r. Koło prowadziło rekolekcje wielkopostne o Piśmie Świętym w parafii św. Wincentego á Paulo w Otwocku. W dniach 17-19 marca odbyły się rekolekcje połączone z warsztatami biblijnymi dla grup wiekowych: *Jestem przyjacielem Jezusa* dla klas I–III, IV–VI szkoły podstawowej (Anna Jagusiak, ks. Piotr Mazurek, Natalia Radulska, Justyna Słowińska, Tomasz Twardziłowski), *Męka i śmierć Jezusa w Nowym Testamencie* zaś dla gimnazjum i liceum (ks. Piotr Mazurek, Tomasz Herbich). Z kolei w dniach 20–21 marca przeprowadzono rekolekcje dla dorosłych (ks. Tomasz Borkowski, ks. Krzysztof Grzemski).³¹ W dniach 12 lutego –18 czerwca 2014 r. Koło we współpracy z parafią św. Wincentego á Paulo w Otwocku zorganizowało cykl spotkań biblijnych zatytułowanych *Wierzę w Syna Bożego*, nawiązujących tematyką do hasła Roku Duszpasterskiego. Spotkania dotyczyły obrazu Jezusa w poszczególnych Ewangeliach oraz w Listach Pawłowych.³²

Wyjazdy naukowo-badawcze

Wyjazdy naukowo-badawcze to rodzaj działalności, wymagający od Koła największych nakładów, zarówno przygotowawczych, jak i finansowych. Niektóre z nich miały zasięg lokalny, inne zaś dotyczyły miejsc w Polsce. Najczęściej były to jednak podróże zagraniczne, których organizacja nie byłaby możliwa bez wydatnego wsparcia UKSW oraz sponsorów. Przygotowanie wyjazdów,

³⁰ Por. t e n z e, *Warszawskie Ekumeniczne Święto Biblii* (online), 17 VI 2010; <http://www.knsb.uksw.edu.pl/warszawskie-ekumeniczne-swieto-biblii/> (dostęp: 1 VIII 2014); *Warszawskie Ekumeniczne Święto Biblii 2010* (online), 15 V 2010; http://tb.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=57:warszawskie-ekumeniczne-swieto-biblii-2010&catid=13:aktualnosc-2010&Itemid=67 (dostęp: 1 VIII 2014).

³¹ Por. T. T w a r d z i ł o w s k i, *Rekolekcje w Otwocku* (online), 15 III 2014; <http://www.knsb.uksw.edu.pl/rekolekcje-w-otwocku/> (dostęp: 1 VIII 2014).

³² Szczegółowy program spotkań z opisem oraz nazwiskami prowadzących poszczególne tematy zaprezentowano pod adresem: <http://www.knsb.uksw.edu.pl/wierze-w-syna-bozego-spotkania-biblijne/> (dostęp: 1 VIII 2014). Z kolei materiały ze spotkań zawiera zakładka Prezentacje: <http://knsb.uksw.edu.pl/multimedia/prezentacje/> (dostęp: 1 VIII 2014).

zarówno pod względem merytorycznym, jak i technicznym, spoczywało na członkach Koła. Pierwszym przedsięwzięciem nowo powstałego koła naukowego była wizyta w Synagodze Nożyków w Warszawie zorganizowana 18 maja 2006 r. z inicjatywy dr Anny Kuśmirek. Tematem była religia, historia i kultura Żydów żyjących w Warszawie.³³

W roku akademickim 2006/2007 Koło zorganizowało dwa wyjazdy naukowo-badawcze. Wyjazd do Krakowa w dniach 11-13 listopada 2006 r. poświęcony był dziedzictwu kultury żydowskiej. Z kolei w dniach od 20 czerwca do 3 lipca 2007 r. Koło zorganizowało wyjazd do Izraela, by zapoznać się z realiami geograficznymi, historycznymi i archeologicznymi kolebki Starego i Nowego Testamentu. Wzięło w nim udział 17 członków oraz opiekun Koła. Od 25 do 27 października 2007 r. przedstawiciele KNSB wyjechali do Lublina na Międzynarodową Konferencję Naukową *Qumran pomiędzy Starym a Nowym Testamentem*, zorganizowaną przez Instytut Nauk Biblijnych KUL z okazji 60-lecia odkryć rękopisów znad Morza Martwego. W dniach 18-20 kwietnia 2008 r. 15 członków Koła wzięło udział w wyjeździe do Pergamon Museum w Berlinie, gdzie przechowywane są pozostałości hetyckie, asyryjsko-perskie oraz egipskie. Wyprawa stanowiła przygotowanie do wyjazdu naukowo-badawczego do Turcji *Śladami Apostołów Pawła i Jana*, gdzie udało się 19 członków Koła w dniach od 24 czerwca do 6 lipca 2008 r. 22 listopada 2008 r. Koło odwiedziło Muzeum Narodowe w Warszawie, aby zapoznać się z antycznymi kulturami: asyryjską, egipską, grecką i rzymską. Zaproszony gość, Cezary Baka, student archeologii na UW, przedstawił świat wierzeń i obrzędów kultury starożytnego Egiptu. Anna Kot zreferowała kulturę starożytnej Grecji, Tomasz Herbich zaś omówił zabytki z Galerii Faras, gdzie eksponowane są zabytki kultury i sztuki nubijskiej z okresu chrześcijańskiego. Obecni uczestniczyli również w pokazie filmu na temat pracy misji polskich archeologów w Sudanie.³⁴

18 stycznia 2009 r. członkowie Koła wzięli udział w Dniu Judaizmu obchodzonym w Synagodze Nożyków w Warszawie. W dniach 27-29 marca 2009 r. zorganizowano wyjazd naukowo-badawczy do Wiednia, celem zapoznania się z pozostałościami architektury i sztuki starożytnego Efezu, Egiptu i Grecji eksponowanymi w Ephesos Museum oraz Kunsthistorisches Museum.³⁵ Uczestniczyło w nim 15 studentów. W dniach 12-15 listopada 2009 r. odbył się wyjazd do

³³ Por. M. G e m b k a, *Sprawozdanie z wizytacji synagogi w Warszawie* (online), <http://www.knsb.uksw.edu.pl/wp-content/wizyta-w-synagodze-w-warszawie1.pdf> (dostęp: 1 VIII 2014).

³⁴ Por. A. K o t, *Wizyta w Muzeum Narodowym w Warszawie* (online), 1 XII 2008; <http://www.knsb.uksw.edu.pl/wizyta-w-muzeum-narodowym-w-warszawie/> (dostęp: 1 VIII 2014).

³⁵ Por. t a ż, *Wyjazd naukowy Wiedeń, 27-29 marca 2009* (online), 16 VI 2009; <http://www.knsb.uksw.edu.pl/wyjazd-naukowy-wieden/> (dostęp: 1 VIII 2014).

Pragi śladami judaików, w którym wzięło udział 7 osób. Program obejmował Josefov, Synagogę Maisela, Hiszpańską, Pinkasa, Klausen, Staro-Nową oraz Stary Cmentarz Żydowski.³⁶

16 czerwca 2011 r. w Żydowskim Instytucie Historycznym w Warszawie Koło uczestniczyło w spotkaniu z autorami wystawy i książki *Świat ukryty w księgach: stare druki hebrajskie ze zbiorów Żydowskiego Instytutu Historycznego*. 18 czerwca 2013 r. odbył się wyjazd do Kazimierza Dolnego, 31 października zaś wyjazd naukowo-badawczy do Lublina śladem judaików. W dniach między 23 czerwca a 4 lipca 2014 r. Koło zrealizowało wyjazd do Izraela. Projekt badawczy zatytułowano *Znaczenie geografii i topografii Izraela w egzegezie Starego i Nowego Testamentu*, jego celem zaś było pogłębienie wiedzy z archeologii i geografii biblijnej oraz zgromadzenie materiałów oraz dokumentacji fotograficznej do opracowania monografii pod tym samym tytułem. Wyjazdy naukowo-badawcze cieszyły się dużą popularnością wśród członków Koła, na co wskazywać może wysoka frekwencja uczestników (zob. Tabela 2).

Tabela 2. Chronologiczne zestawienie wyjazdów zagranicznych

Rok	Termin	Miejsce	Liczba uczestników
2007	20.06. – 03.07.	Izrael	18
2008	18.04. – 20.04.	Berlin	15
2008	24.06. – 06.07.	Turcja	19
2009	27.03. – 29.03.	Wiedeń	15
2009	12.11. – 15.11.	Praga	7
2014	23.06. – 04.07.	Izrael	11

Konferencje naukowe

Koło Naukowe Studentów Bibliistyki zorganizowało samodzielnie kilka konferencji naukowych. 23 marca 2010 r. odbyła się konferencja *Wokół śmierci w Biblii. Egzegeza – Archeologia – Recepcja*.³⁷ 8 marca 2011 r. miała miejsce konferencja: *Biblijne kobiety – ich działalność, rola i przykład*.³⁸ 29 maja 2012 r.

³⁶ Por. T. H e r b i c h, *Śladami judaików – wizyta w Pradze czeskiej* (online), 10 II 2010; <http://www.knsb.uksw.edu.pl/sladamijudaikow-praga/> (dostęp: 1 VIII 2014).

³⁷ Por. t e n z e, *Konferencja naukowa „Wokół śmierci w Biblii”* (online), 13 II 2010; <http://www.knsb.uksw.edu.pl/konferencja-wokol-smierci-w-biblii/> (dostęp: 1 VIII 2014).

³⁸ Por. t e n z e, *Konferencja: „Biblijne kobiety – ich działalność, rola i przykład”* (online), 5 III 2011; <http://www.knsb.uksw.edu.pl/konferencja-biblijne-kobiety/> (dostęp: 1 VIII 2014).

zorganizowano konferencję *Biblijni świadkowie wiary*.³⁹ Konferencję, która odbyła się 9 kwietnia 2013 r., zatytułowano *Wokół zmartwychwstania*.⁴⁰

Koło uczestniczyło również w przygotowaniach konferencji naukowych z cyklu „Interpretacja Pisma Świętego” organizowanych od 2007 r. przez Sekcję Biblijstykę (od 1 lutego 2013 r. Instytut Nauk Biblijnych) Wydziału Teologicznego UKSW w Warszawie. 1 czerwca 2010 r. podczas konferencji *Interpretacja Pisma Świętego: Księga Kapłańska. Orędzie, interpretacja i recepcja* swój referat wygłosiła należąca do Koła Mariola Serafin.⁴¹ Zarówno przy wspomnianym cyklu, jak również sympozjum teologicznym „Kościół a Żydzi i judaizm” oraz od 2013 r. przy konferencjach Instytutu Nauk Biblijnych członkowie Koła angażowali się w organizację, zapewniając zaplecze techniczne, plakaty, ulotki, wystawy towarzyszące oraz okolicznościowe biuletyny.

Wystawy

Pierwszą wystawę Koło zorganizowało na Wydziale Teologicznym UKSW w styczniu 2007 r. Poświęcono ją wyjazdowi do Krakowa. Kolejna wystawa odbyła się w dniach 12-20 listopada 2007 r. Owoc letniego wyjazdu naukowo-badawczego do Izraela zatytułowano „*Już stoją nasze nogi w twych bramach Jerozalem*” (*Ps 122,2*). Wystawa towarzyszyła XVII Sympozjum Teologicznemu „Kościół a Żydzi i judaizm”, które odbyło się na UKSW 14 listopada 2007 r.⁴² W 2008 r. przygotowano wystawę *Droga Krzyżowa ulicami Jerozolimy*, prezentowaną w lutym i marcu w parafiach: św. Michała Archanioła w Nowym Dworze Mazowieckim, Najświętszego Zbawiciela w Warszawie, św. Jakuba Apostoła w Warszawie oraz św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Mrozach. W dniach 26-30 marca 2007 r. na UKSW przygotowano wystawę *Ezechiel w sztuce*, towarzyszącą konferencji naukowej *Interpretacja Pisma Świętego. Księga Ezechiela – orędzie i interpretacja* (27 marca 2007 r.).⁴³ Od 19 maja do 2 czerwca 2008 r. na UKSW odbyła się wystawa Koła „*Cała piękna jesteś przyjaciółko moja*” (*Pnp 4,7a*), towarzyszącą konferencji naukowej *Interpretacja Pisma Świętego. Pieśń*

³⁹ Por. T. T w a r d z i ł o w s k i, *Konferencja naukowa z okazji Roku Wiary* (online), 11 V 2012; <http://www.knsb.uksw.edu.pl/konferencja-naukowa-rok-wiary/> (dostęp: 1 VIII 2014).

⁴⁰ Por. P. M a z u r e k, *Konferencja naukowa „Wokół Zmartwychwstania”* (online), 9 IV 2013; <http://www.knsb.uksw.edu.pl/konferencja-naukowa-wokol-zmartwychwstania/> (dostęp: 1 VIII 2014).

⁴¹ Por. T. H e r b i c h, *Konferencja „Interpretacja Pisma Świętego: Księga Kapłańska. Orędzie, interpretacja i recepcja”* (online), 10 VI 2010; <http://www.knsb.uksw.edu.pl/konferencja-ksiega-kaplanska/> (dostęp: 1 VIII 2014).

⁴² Por. *XVII Sympozjum Teologiczne „Kościół a Żydzi i judaizm «Wylączą was z synagogi (J 16,2)»* (online); <http://www.uksw.edu.pl/node/390> (dostęp: 1 VIII 2014).

⁴³ Por. *Konferencja naukowa Księga Ezechiela – orędzie i interpretacja* (online); <http://www.uksw.edu.pl/node/140> (dostęp: 1 VIII 2014).

nad *Pieśniami – egzegeza, interpretacja i recepcja* (21 maja 2008 r.). W dniach 15-30 listopada 2008 r. zorganizowano na UKSW wystawę *Turcja jako kolebka chrześcijaństwa – po śladach apostoła Pawła*. Ekspozycja zdjęć i teksów była owocem wyjazdu KNSB do Turcji.⁴⁴ Od 1 do 15 marca 2011 r. zorganizowano wystawę *Kobiety w Biblii* stanowiącą uzupełnienie konferencji naukowej Koła o tym samym tytule (8 marca 2011 r.). W dniach 7-11 maja 2012 r. zaprezentowano wystawę *Księga Aggeusza i Świątynia Jerozolimska*, towarzyszącą konferencji naukowej *Interpretacja Pisma Świętego. Księga Aggeusza – orędzie, interpretacja i recepcja* zorganizowanej 8 maja 2012 r. przez Instytut Nauk Biblijnych WT UKSW. Z kolei w dniach 24-31 maja 2012 r. odbyła się wystawa „Wokół zmartwychwstania” wzbogacająca konferencję naukową Koła o tym samym tytule (29 maja 2012 r.). W dniach od 22 marca do 15 kwietnia 2013 r. na UKSW odbyła się wystawa *Biblijni świadkowie wiary i ich wizerunek w sztuce*, towarzysząca konferencji Instytutu Nauk Biblijnych Wydziału Teologicznego UKSW *Biblijni świadkowie wiary* w dniu 23 marca 2013 r. Od 10 do 21 maja 2013 r. odbyła się wystawa *Księga Rodzaju 1–11 w sztuce*, towarzysząca konferencji naukowej *Interpretacja Pisma Świętego. Księga Rodzaju 1–11 – orędzie, interpretacja i recepcja* zorganizowanej 14 maja 2013 r. przez Instytut Nauk Biblijnych WT UKSW. Od 6 do 11 marca 2014 r. prezentowano wystawę *Wyznanie wiary w Syna Bożego w sztuce*, która towarzyszyła konferencji Instytutu Nauk Biblijnych Wydziału Teologicznego UKSW *Wierzę w Syna Bożego* (8 marca 2014 r.).

Biuletyny i inne publikacje

Prace nad wydawaniem Biuletynu rozpoczęły się w listopadzie 2006 r. W założeniach programowych przyjęto, że każde wydanie będzie zawierało podtytuł określający jego tematykę. Ustalono też roczną częstotliwość wydawania kolejnych numerów. Od października 2008 r. w sieci dostępne jest archiwum Biuletynu, wzbogacane regularnie o kolejne numery.⁴⁵

Biuletyn 1, *B jak Biblia*, ukazał się w marcu 2007 r. pod redakcją Marioli Serafin.⁴⁶ Biuletyn 2/2008 *Pieśń nad Pieśniami w kontekście piśmiennictwa egipskiego i mezopotamskiego*⁴⁷ wydano z okazji konferencji naukowej *Interpretacja Pisma Świętego. Pieśń nad Pieśniami – orędzie interpretacja, recepcja*.

⁴⁴ Por. A. K o t, *Wystawa „Turcja jako kolebka chrześcijaństwa – po śladach apostoła Pawła”* (online), 20 XI 2008; <http://www.knsb.uksw.edu.pl/wystawa-turcja/> (dostęp: 1 VIII 2014).

⁴⁵ Por. *Biuletyny* (online), <http://www.knsb.uksw.edu.pl/biuletyny/> (dostęp: 1 VIII 2014).

⁴⁶ Biuletyn 1/2007 „B jak Biblia” zawierał artykuły: M. S e r a f i n, *Grzech według Jeremiasza*, 1,3-4; M. G e m b k a, *Warszawska Synagoga*, 2-3; I. B a ł a ż, *O Bożej Opiece*, 4-5; Z. K o ł a k o w s k a, *Szlakiem Synagog Krakowskich*, 5-8.

⁴⁷ Biuletyn 2/2008 dostępny jest pod adresem <http://www.knsb.uksw.edu.pl/wp-content/2013/07/Biuletyn-KNSB-2-2008.pdf> (dostęp: 1 VIII 2014).

Opracowała go w całości Anna Kot. Zawarto w nim teksty źródłowe stanowiące swoisty komentarz do tytułowej księgi biblijnej. Biuletyn 3/2010 „*Zjadłem zwój, a w ustach moich był słodki jak miód*” (Ez 3,3b) zadedykowano osobie tragicznie zmarłego biblisty, ks. prof. Ryszarda Rumianka, rektora UKSW.⁴⁸ Redaktorem numeru był Tomasz Herbich. Biuletyn 4/2011 „*Niewiastę dzielną któż znajdzie? Jej wartość przewyższa perły*” (Prz 31,10)⁴⁹ wydany w związku z konferencją naukową *Biblijne kobiety – ich działalność, rola i przykład* (8 marca 2011 r.) oraz Biuletyn 5/2012 *Symbolika ciała w Biblii*⁵⁰ ukazały się pod redakcją Tomasza Herbicha. Biuletyn 6/2013 *Spółeczne tło czasów Nowego Testamentu*⁵¹ został wydany pod redakcją Tomasza Twardziłowskiego, opiekę merytorycz-

⁴⁸ Biuletyn 3/2010 dostępny jest pod adresem: <http://www.knsb.uksw.edu.pl/wp-content/2013/07/Biuletyn-KNSB-3-2010.pdf> (dostęp: 1 VIII 2014). Spis treści: J. Wójcik, *Ks. prof. Ryszard Rumianek, Rektor UKSW, 3; t a ż, Wspomnienie o śp. Ryszardzie Rumianku, 4; A. Kuśmirek, Uwagi na temat terminologii śmierci w Biblii Hebrajskiej, 5-7; A. Popkowska, Symbolika węża zawarta w opisie stworzenia i upadku człowieka w konfrontacji ze starożytnymi wyobrażeniami symbolu węża, 8-9; A. Kot, Rola opowiadania o Rachab w Księdze Jozuego, 10-13; ks. K. Wojtyła, Przymioty kandydatów do diakonatu, 14-17; T. Twardziłowski, *Passio Christi. Passio hominis. Śladami Caluna Turyńskiego, 18-20; T. Herbich, Serafin z Sarowa o relacji wiary i uczynków, 21-23.**

⁴⁹ Biuletyn 4/2011 dostępny jest pod adresem: <http://www.knsb.uksw.edu.pl/wp-content/2013/07/Biuletyn-KNSB-4-2011.pdf> (dostęp: 1 VIII 2014). Spis treści: A. Kuśmirek, *Księga Rut z perspektywy feministycznej, 3-5; I. Matyka, „Nierządnicę (...) pozostawił Jozue przy życiu. Zamieszkała ona wśród Izraela, aż po dzień dzisiejszy” (Joz 6, 25) – rzecz o Rachab, 6-12; M. Serafin, Izebel obrazem jak nie wolno igrać z Bogiem Jedynym, 13-18; D. Wąglar, *Dódi li wa’ani lô, 19-24; M. Czekańska, Judyta: od „femme forte” do „femme fatale”. Ewolucja wizerunku Judyty w sztuce chrześcijańskiej i żydowskiej, 25-28; M. Hermanowicz, „Herod bowiem kazał pochwycić Jana (...). Powodem była Herodiada” (Mt 14,3). Czy Herodiada była sprawczynią śmierci Jana Chrzciciela?, 29-33; K. Rapacka, *Teściowa i żona św. Piotra – mity i fakty, 34-38; T. Herbich, Samarytanka: uczennica Chrystusa i głosicielka Słowa. Miejsce J 4,4-42 w sekcji „Od Kany do Kany”, 39-43.***

⁵⁰ Biuletyn 5/2012 dostępny jest pod adresem: <http://www.knsb.uksw.edu.pl/wp-content/2013/07/Biuletyn-KNSB-5-2012.pdf> (dostęp: 1 VIII 2014). Spis treści: ks. K. Grzemski, *Ani oko nie widziało, ani ucho nie słyszało, ani serce człowieka nie zdołało pojąć... (1 Kor 2,9) – język Biblii o granicach ludzkiego poznania, 3-9; T. Herbich, Symbolika bólów porodowych (wvdī,n) w Nowym Testamencie, 10-16; K. Kłosek, „Błogosławieni czystego serca, albowiem oni Boga oglądać będą”, 17-22; T. Twardziłowski, *Symbolika rąk w Biblii, 23-28.**

⁵¹ Biuletyn 6/2013 dostępny jest pod adresem: <http://www.knsb.uksw.edu.pl/wp-content/2013/07/Biuletyn-KNSB-6-2013.pdf> (dostęp: 1 VIII 2014). Spis treści: ks. K. Grzemski, *Editorial, 3; ks. T. Borkowski, Grupy etniczne i religijne zamieszkujące starożytną Palestynę, 4-7; T. Twardziłowski, Ugrupowania żydowskie w czasach Nowego Testamentu, 8-9; ks. K. Grzemski, *Rodząc się chrześcijaństwo wobec religii świata antycznego, 10-17; A. Jagusiak, Choroby i sposoby ich leczenia w czasach Nowego Testamentu, 18-22; A. Kuśmirek, *Grota Jana Chrzciciela – prawda czy fałsz? 23-33; T. Twardziłowski, Środki płatnicze w Nowym Testamencie, 34-43.***

ną zaś sprawowała dr hab. Anna Kuśmirek. Od tego numeru Biuletyn otrzymał nową formułę oraz szatę graficzną.

Dzięki staraniom opiekuna Koła, członkom KNSB powierzono opracowanie bloku tematycznego o Listach św. Pawła, który ukazał się w 2009 r. w styczniowym numerze miesięcznika „Miejsca Święte”.⁵² W lutym 2009 r. Koło opracowało projekt ulotki reklamującej nowo otwartą specjalizację na Wydziale Teologicznym UKSW: Turystyka krajów biblijnych, którą promowało podczas Dnia Otwartych Drzwi na UKSW odbywających się 21 marca 2009 r.

Koło w Internecie

25 marca 2008 r. Koło wystąpiło do Centrum Systemów Informatycznych UKSW z wnioskiem o uruchomienie strony internetowej Koła pod adresem www.knsb.wt.uksw.edu.pl, co nastąpiło na początku września 2008 r. Pierwszy wpis datowany jest na 15 września 2008 r. W latach 2008-2010 stroną redagowała Anna Kot, w latach 2010-2012 zaś Tomasz Herbich. 4 czerwca 2013 r. redaktorem strony został Tomasz Twardziłowski. W grudniu 2013 r. strona Koła została zmodernizowana, otrzymała nowe funkcjonalności oraz grafikę. 4 marca 2014 r. Koło skróciło dotychczasową domenę internetową <http://www.knsb.wt.uksw.edu.pl/> do adresu <http://www.knsb.uksw.edu.pl/>, co podyktowane było pragnieniem ułatwienia dostępu do zasobów internetowych prezentowanych na stronie, zwłaszcza do upowszechniania badań własnych członków Koła, których wyniki publikowane są w dziale *Studium* w zakładce *Publikacje*⁵³ oraz pomocy naukowych w zakładce *Pomoce*.⁵⁴ Pozostałe działy strony noszą tytuły *O nas*, zawierający informacje o Kole, *Działalność* (Kronika oraz dokumentacja multimedialna działalności), *Polecane strony* oraz *Warto przeczytać* (recenzje i promocja publikacji naukowych). Na stronie znaleźć można również codzienne teksty Liturgii dnia, fragmenty biblijne oraz aktualności dotyczące działalności

⁵² Por. Miejsca Święte. Królowa Apostołów Patronka Pielgrzymów 1(2009)145: A. Kuśmirek, *Pozdrowienie ręką moją...*, 14-15; D. Wąglert, *Łaska wam i pokój. List do Rzymian*, 16-17; M. Serafin, *Świątynia Boga. Listy do Koryntian*, 18; A. Kot, *Biegliście tak wspaniale. List do Galatów*, 19; I. Zielenka, *Do wiernych w Chrystusie Jezusie. List do Efezjan*, 20-21; M. Hermanowicz, *Noszę was wszystkich w sercu. List do Filipian*, 22-23; I. Matyka, *Gdy się ukaże Chrystus, nasze życie. List do Kolosan*, 24-25; E. Sulewska, *Radość i dziękczynienie. Listy do Tesaloniczan*, 26-27; A. Popkowska, *Do umiłowanego dziecka. Listy do Tymoteusza*, 28; T. Herbich, *Unikaj głupich dociekań. List do Tytusa*, 29; T. Twardziłowski, *Przyjmij go do domu. List do Filemona*, 30; J. Wójcik, *Trwajmy w wyznawaniu wiary. List do Hebrajczyków*, 31; J. Doniza, *Wizerunek Apostoła*, 36-37.

⁵³ Por. *Artykuły* (online), <http://www.knsb.uksw.edu.pl/publikacje/artykuly/> (dostęp: 1 VIII 2014).

⁵⁴ Por. *Pomoce* (online), <http://www.knsb.uksw.edu.pl/multimedia/pomoce/> (dostęp: 1 VIII 2014).

Koła i świata biblistyki. 25 kwietnia 2014 r. rozpoczął się projekt „Przewodnik po Biblii”, którego celem jest prezentacja podstawowych informacji o Piśmie Świętym w postaci krótkich filmów.⁵⁵ W lipcu 2014 r. dokonano kolejnej modernizacji strony internetowej Koła, która przyczyniła się do optymalizacji prezentowania publikowanych na niej treści. Pracami kierował ks. Krzysztof Grzemski.

5 grudnia 2009 r. Koło uruchomiło adres e-mail kolo_biblistow@wp.pl do obsługi korespondencji związanej z działalnością Koła. 23 listopada 2013 r. został założony nowy adres: knsb.uksw@gmail.com.

23 listopada 2013 r. w serwisie społecznościowym Facebook założono fanpage Koła pod adresem <https://www.facebook.com/knsb.uksw/> służący do rozpowszechniania znajomości Biblii, informowania o działalności Koła oraz o życiu Kościoła.⁵⁶ Od początku 2014 r. realizowany jest tam projekt „Czy wiesz, że...”, w ramach którego Koło publikuje wiadomości i ciekawostki związane z Biblią.⁵⁷

Pozostała działalność

W kwietniu 2006 r. Koło podjęło współpracę ze studentami Międzywydziałowych Indywidualnych Studiów Humanistycznych UW przy projekcie „Kompleta” w zakresie interlinearnego przekładu z hebrajskiego i greki psalmów należących w Liturgii Godzin do *Modlitwy na zakończenie dnia*, wraz z opracowaniem komentarzy biblijnych (historyczno-kulturowo-językowych) oraz krótkich notek wprowadzających do psalmów, czytań i *Pieśni Symeona*.

W latach 2007-2008 Koło opracowało pytania na XI Ogólnopolski Konkurs Wiedzy Biblijnej *Listy św. Pawła Apostoła i Dzieje Apostolskie* (2007 r.) oraz XII Ogólnopolski Konkurs Wiedzy Biblijnej *Pięćoksiąg Mojżesza* (2008 r.) organizowane przez Katolickie Stowarzyszenie „Civitas Christiana”.

10 kwietnia 2010 r. zginął w katastrofie pod Smoleńskiem ks. prof. dr hab. Ryszard Rumianek, rektor UKSW. 15 i 16 kwietnia delegacja Koła pełniła wartę honorową przy jego trumnie wystawionej w kaplicy pogrzebowej kościoła św. Franciszka z Asyżu na Okęciu w Warszawie oraz w uroczystościach żałobnych, które odbyły się 22 kwietnia.

W dniach od 4 do 6 listopada 2013 r. członkowie Koła uczestniczyli w warsztatach *Fundusze na badania i rozwój* zorganizowanych na UKSW w ramach Projektu „Kwalifikacja jakości w Uniwersytecie” nr POKL.04.01.01-00-155/11.

⁵⁵ Por. T. T w a r d z i ł o w s k i *Przewodnik po Biblii* (online), 25 IV 2014; <http://www.knsb.uksw.edu.pl/przewodnik-po-biblii/> (dostęp: 1 VIII 2014).

⁵⁶ Por. t e n ż e, *Jesteśmy na Facebooku* (online), 12 XII 2013' <http://www.knsb.uksw.edu.pl/knsb-ma-fanpage-na-facebooku/> (dostęp: 1 VIII 2014).

⁵⁷ Por. t e n ż e, *Nowy projekt na Facebooku – „Czy wiesz, że...”* (online), 5 I 2014; <http://www.knsb.uksw.edu.pl/novy-projekt-na-facebooku-czy-wiesz-ze/> (dostęp: 1 VIII 2014).

Powyższe omówienie ukazuje szerokie spektrum działalności Koła Naukowego Doktorantów Bibliistyki (dawniej Koła Naukowego Studentów Bibliistyki) na Wydziale Teologicznym UKSW w Warszawie. Jest to pierwsze tego typu całościowe opracowanie zagadnienia. Zaprezentowano w nim owoce pracy grupy studentów, którzy łącząc naukowe zaangażowanie z pragnieniem wspólnego działania, budują potencjał naukowy, zdobywają nowe doświadczenia oraz promują UKSW w Polsce i za granicą.

Tomasz Twardziłowski, Warszawa

II. CYKL 10 KATECHEZ BIBLIJNYCH W NAWIĄZANIU DO HASŁA ROKU DUSZPASTERSKIEGO – WIERZĘ W SYNA BOŻEGO, OTWOCK 2014

W okresie od 12 lutego do 18 czerwca 2014 r. w parafii św. Wincentego á Paulo w Otwocku odbył się cykl 10 katechez biblijnych, wpisanych w myśl hasła Roku Duszpasterskiego: *Wierzę w Syna Bożego*. Spotkania biblijne zostały poprowadzone przez Koło Naukowe Studentów Bibliistyki Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Opiekunem Koła a zarazem osobą, która nadzorowała przebieg katechez, była dr hab. Anna Kuśmirek, prof. UKSW. Katechezy, poprzedzone wieczorną mszą św., odbywały się co dwa tygodnie w środy o 19.00 w domu parafialnym. Na spotkania zostali zaproszeni wszyscy parafianie. Cykl był pierwszą tego typu inicjatywą Koła Naukowego Studentów Bibliistyki. Spotkania mogły się odbyć m.in. dzięki życzliwości księdza proboszcza i wspólnoty parafialnej, zaś pozyskane środki finansowe zostały przeznaczone na wyjazd naukowo-badawczy doktorantów bibliistyki do Izraela. Celem spotkań było przybliżenie postaci Jezusa Chrystusa i sposobu, w jaki został ukazany przez ewangelistów i św. Pawła. Katechezy miały poruszyć kwestie dotyczące m.in. Biblii jako podręcznika wiary, czasu powstania, autorów i adresatów Ewangelii, nawrócenia św. Pawła oraz tożsamości Jezusa Chrystusa jako Syna Bożego.

Cykl katechez otworzyło spotkanie pt. *Biblia – podręcznik wiary*, które odbyło się 12 lutego. Zadaniem katechezy było wprowadzenie w tematykę Pisma Świętego, co stworzyło dobry grunt do dalszych rozważań na kolejnych spotkaniach biblijnych. Podczas katechezy zostało ukazane czym jest Pismo Święte, co przedstawia jego treść, od kogo pochodzi i dlaczego zostało spisane. Został poruszony także temat aktualności Pisma Świętego oraz związku Biblii z wiarą.

Już na samym początku spotkania zostało podkreślone, że Pismo Święte, jako zbiór ksiąg, uznawane jest przez Kościół za natchnione. Zawiera ono objawienie Boże, które wraz z tradycją stanowi depozyt wiary i jedyną jej regułę. Uczestnicy spotkania biblijnego mogli też zapoznać się z etapami powstawania Pisma Świętego, podziałem ksiąg świętych oraz z przekładami Biblii. Spotkanie zostało uwieńczone poruszeniem kwestii dotyczącej niezrozumienia treści biblijnych we współczesnym świecie. Wskazany został główny powód braku tego zrozumienia, jakim jest powierzchowna lektura tekstu Pisma Świętego.

Drugie spotkanie biblijne odbyło się 26 lutego i zostało zatytułowane: *Jezus – Bóg i człowiek, będący spełnieniem starotestamentalnych zapowiedzi o Mesjaszu*. Spotkanie poruszyło zagadnienia wprowadzające dotyczące Ewangelii wg św. Mateusza oraz podkreśliło przymioty Jezusa Chrystusa, które zostały podkreślone przez ewangelistę. Jezus został przedstawiony jako długo oczekiwany Mesjasz, który został zapowiedziany już w Starym Testamencie.

Kolejne, trzecie, spotkanie było kontynuacją refleksji nad Ewangelią wg św. Mateusza. Katecheza ta odbyła się 12 marca i nosiła tytuł: *Królestwo Boże w przypowieściach Ewangelii Mateusza*. Podczas spotkania został poruszony temat Ewangelii synoptycznych definiujących radykalną nowość, którą Jezus Chrystus przyniósł światu, posługując się pojęciem królestwa Bożego. Katecheza stanowiła próbę prześledzenia jak wątek nowego, eschatologicznego królestwa Bożego jest rozwijany i interpretowany w pierwszej Ewangelii. Spotkanie zamknęło rozważania nad Ewangelią wg św. Mateusza.

Czwarte spotkanie biblijne odbyło się 26 marca i zostało zatytułowane: *Marek – ewangelista Jezusa Chrystusa, Syna Bożego*. Katecheza wskazała m.in. na wiadomości wstępne dotyczące drugiej Ewangelii. Święty Marek został ukazany jako ten, który według Tradycji Kościoła jest utożsamiany z Janem Markiem, uczniem Piotra. Swoją Ewangelię zaadresował do chrześcijan pogańskiego pochodzenia, posługując się przy tym prostym językiem. Ponadto podczas spotkania zwrócono uwagę na fakt, że Marek ewangelista w treści Ewangelii przedstawia mało mów Jezusa, gdyż skupia swą uwagę głównie na działaniu Chrystusa.

Kolejne, piąte spotkanie pt. *W jakiego Jezusa wierzy św. Marek* z dnia 9 kwietnia było kontynuacją katechezy dotyczącej drugiej Ewangelii. Spotkanie skupiło się m.in. na zrozumieniu tajemnicy sekretu mesjańskiego, którym jest przesiąknięta Ewangelia wg św. Marka. Postać Jezusa ukazywana w Ewangelii Marka z pełnią cech ludzkich, ujawnia swą boskość zarówno w cudach jak i w triumfie zmartwychwstania. Podczas katechezy wspomniane były słowa setnika, który w chwili śmierci Jezusa wyznał: „Zaprawdę ten człowiek był Synem Bożym” (Mk 15,39). Ta wypowiedź stanowi centrum Ewangelii i bez wątpienia wskazuje na Synostwo Boże Jezusa.

Katecheza biblijna z dnia 23 kwietnia została zatytułowana: *Przyłgnąć do Jezusa Chrystusa – Ewangelia wg św. Łukasza*. Spotkanie swym zasięgiem obejmowało przede wszystkim wiadomości wprowadzające. Katecheza poruszyła temat pragnienia poznania prawdy o Jezusie, potrzebę dociekliwości i wiary. Zwrócono uwagę, że w Ewangelii wg św. Łukasza istnieje wiele odniesień dotyczących ubogich i potrzebujących. W Ewangelii Łukasza, inaczej niż w innych Ewangeliach, ukazana jest także szczególna rola kobiet. Ponadto podczas katechezy podjęto próbę rozważań dotyczących odniesienia i interpretacji Ewangelii Łukasza w czasach współczesnych.

Siódme spotkanie pt. „*Dziś ze Mną będziesz w raju*” (Łk 23,43b) – *teologia zbawiania „dzisiaj” wg św. Łukasza*, odbyło się 14 maja. Było to już drugie spotkanie dotyczące Ewangelii wg św. Łukasza. Katecheza skupiła się na przymiotach Chrystusa jakie zostały podkreślone przez Łukasza ewangelistę. Jezus został ukazany jako Mistrz i Nauczyciel. Podczas katechezy zwrócono także uwagę na ciągłość apostołską.

Ósme spotkanie odbyło się 28 maja i zostało zatytułowane: *Jezus posłany przez Ojca i objawiający Ojca – tożsamość Jezusa w Ewangelii wg św. Jana*. Spotkanie skupiło się na przedstawieniu relacji jaka istnieje między Jezusem a Bogiem Ojcem, co w sposób szczególny ukazał św. Jan w Ewangelii. Katecheza była okazją do rozważenia odwiecznego Synostwa Jezusa Chrystusa i zastanowieniu się, co z tego faktu wynika.

Przedostatnia katecheza pt. *Bóstwo i człowieczeństwo Jezusa w czwartej Ewangelii*, odbyła się 11 czerwca. Spotkanie kontynuowało zagadnienia dotyczące Ewangelii wg św. Jana. Katecheza wskazała na jeden z głównych tematów czwartej Ewangelii, którym jest wcielenie Syna Bożego. Podczas spotkania, zarówno poprzez analizę używanych w Ewangelii tytułów, jak i warstwy narracyjnej tekstu, została scharakteryzowana Janowa nauka o tożsamości Jezusa Chrystusa.

18 czerwca odbyło się dziesiąte spotkanie biblijne, zamykające cykl katechez. Zostało ono zatytułowane: *W jakiego Jezusa wierzył św. Paweł?* Katecheza poruszyła kwestie dotyczącą nawrócenia osoby św. Pawła, który początkowo prześladował pierwotny Kościół, a po wydarzeniu pod Damazkiem zmienił całe swoje dotychczasowe życie. Rozważania podczas tej katechezy miały na celu przybliżenie historii św. Pawła, który – choć nie należał do grona Dwunastu, a nawet nie chodził z Jezusem po Galilei – mógł być nazwany apostołem. Katecheza zwróciła uwagę na fakt, że św. Paweł doświadczył prawdziwej obecności Boga gdyż „widział Jezusa, naszego Pana” (1Kor 9,1). To spotkanie spowodowało, że Apostoł Narodów gorliwie wyznawał naukę Jezusa Chrystusa, głosił Jego śmierć i chwalebne zmartwychwstanie oraz był gotowy ponieść męczeńską śmierć za wiarę w Syna Bożego – Jezusa Chrystusa.

Po każdym spotkaniu był czas na pytania, które mogli zadawać uczestnicy. Treść spotkań była przygotowywana w formie prezentacji multimedialnej, wzbogaconej ilustracjami i wykresami. Prezentacje z poszczególnych spotkań są dostępne na stronie internetowej Koła Studentów Bibliistyki, co czyni je dostępnym szerszemu gronu odbiorców.

Anna Jagusiak, Warszawa

**III. OD DAN DO BEER-SZEWY. WYJAZD NAUKOWO-BADAWCZY
KOŁA NAUKOWEGO STUDENTÓW BIBLISTYKI UKSW DO ZIEMI ŚWIĘTEJ,
23 VI – 4 VII 2014**

W dniach 23 czerwca – 4 lipca 2014 r. odbył się kolejny już wyjazd naukowo-badawczy Koła Naukowego Studentów Bibliistyki UKSW, tym razem do Ziemi Świętej. W wyjeździe wzięło udział 9 studentów wraz z opiekunką Koła – dr hab. Anną Kuśmirek.

Po wylądowaniu na lotnisku w Tel-Awii pierwszym celem podróży była Jerozolima. Jak czytamy w Midraszu Tanchuma: „Ziemia Izraela to centrum świata, a Jerozolima stanowi centrum Ziemi Izraela”. Bogactwo kultur, religii i historii tego miasta onieśmiela także tych, którzy przybywają tu nie po raz pierwszy. Jerozolimę można zobaczyć, zwiedzić. Dużo cenniejsza zdaje się być jednak próba wejścia w atmosferę miejsca, usłyszenia swoistego bicia serca miasta, które wielu nazywa „pępkiem świata”. Pierwsze kroki skierowaliśmy w stronę Starego Miasta, wchodząc na jego teren Bramą Damasceńską. Tuż za nią przyglądaliśmy się rzymskiemu *cardo*, którego pozostałości wyłaniają się spośród kramów ulicznych kupców, stacji Via Dolorosa oraz domów w dzielnicy chrześcijańskiej i muzułmańskiej. Pierwszy wieczór upłynął w otoczeniu pozostałości świątyni jerozolimskiej, w tym Ściany Płaczu, gdzie obserwowaliśmy obrzęd Bar Micwa.

Drugiego dnia, 24 czerwca celem naszej wyprawy było Betlejem. Po krótkiej modlitwie w Grocie Narodzenia odwiedziliśmy zbudowaną nad nią bazylikę. Mimo trwających prac konserwatorskich można było dostrzec freski, mozaiki i elementy kultu typowe dla obrządku greckiego i ormiańskiego. W podziemiach świątyni znajduje się również grotta, gdzie według tradycji modlił się i pracował patron biblistów – św. Hieronim. Zatrzymaliśmy się przy jego grobie, który, jak podaje Anonim z Piacenzy, został samodzielnie wykuty przez autora Wulgaty. Spacerując betlejemskimi uliczkami, od-

wiedzieliśmy warsztat rzemieślniczy należący do rodziny chrześcijańskiej, w którym od pokoleń obrabia się drzewo oliwne, tworząc m.in. popularne dewocjonaalia. Podążając śladami zapisów biblijnych, spotykamy apokryf związany z ucieczką Świętej Rodziny do Egiptu. Nawiązuje on do tradycji Groty Mlecznej, w której miała zatrzymać się Maryja, by nakarmić Jezusa. Kilka kropli mleka spadło na skałę, która odtąd stała się mlecznobiała. Podczas wizyty w miejscu kultu Matki Bożej Karmiącej ojciec franciszkanin zaprezentował nam imponujące pamiątki i podziękowania pielgrzymów, którzy przybywali do tego miejsca już od IV w.

Udając się na wschód od Betlejem dotarliśmy do kolejnego celu podróży – Mar Saby. Było to jednocześnie nasze pierwsze spotkanie z Pustynią Judzką. Prowadzeni doliną Cedronu przez miejscowego Beduina, mijając grotty będące pamiątką rozwijającego się w tym miejscu monastycyzmu, dotarliśmy do klasztoru, w którym przechowywane są relikwie św. Saby. Mimo że miejsce to nie leży na szlaku większości pielgrzymek, zdecydowaliśmy się na jego odwiedzenie. Jest to bowiem jeden z najstarszych tego typu obiektów na świecie, pielęgnujący po dziś dzień starożytne tradycje monastyczne. Obecnie mieszka w nim ok. 20 mnichów. Kilku z nich powitało nas serdecznie, zapraszając do środka tylko męską część naszej wyprawy. Kolejnym etapem podróży był Herodion, do którego musieliśmy wrócić w okolice Betlejem po wijącej się drodze między wzgórzami pustyni. Dzięki licznym ekspedycjom archeologicznym prowadzonym w tym miejscu od 1962 r. mogliśmy podziwiać pozostałości pałacu i fortecy wzniesionej za czasów Heroda Wielkiego. Wielu naukowców uznaje, że właśnie tutaj znajdował się grób władcy, którego rekonstrukcję podziwialiśmy na jednym ze zboczy wzgórza.

Po krótkim odpoczynku z pięknym widokiem na Pustynię Judzką oraz Wadi Chareitun udaliśmy się w drogę powrotną do Jerozolimy. Jeszcze tego samego popołudnia odwiedziliśmy Muzeum Izraela oraz budynek siedziby Knesetu wraz z umieszczoną naprzeciwko niego Menorą, na której siedmiu ramionach zostały ukazane wydarzenia i postacie tworzące historię narodu wybranego. Muzeum Izraela to miejsce, które budziło wśród wszystkich członków Koła silne emocje, ponieważ pozwalało stanąć twarzą w twarz wobec zwojów i artefaktów znanych do tej pory z wykładów archeologii czy lektury książek i atlasów. Każdy z nas mógł odnaleźć eksponaty nawiązujące bezpośrednio do jego zainteresowań naukowych. I tak wizytę w muzeum rozpoczęliśmy od obejrzenia jednego z najnowszych obiektów – modelu Drugiej Świątyni, który odtwarza topografię i architekturę miasta przed jego zburzeniem w 66 r. Istotnym miejscem było również Sanktuarium Zwojów, w którym przechowywane są unikatowe rękopisy Biblii oraz słynne zwoje z Qumran. Archeologia, etnografia, sztuka – imponują-

ce wystawy w poszczególnych skrzydła muzeum sprawiały, że czas mijał niepostrzeżenie szybko.

W trzecim dniu, 25 czerwca, nasza wyprawa wyruszyła na północ Izraela, by odkrywać najważniejsze stanowiska archeologiczne tego regionu. Podróż rozpoczęliśmy się od wizyty w kościele św. Piotra w Jaffie oraz pobliskim parku. Następnie udaliśmy się do malowniczo położonej Cezarei Nadmorskiej. Ruiny starożytnego miasta zbudowanego na polecenie Heroda Wielkiego na wybrzeżu Morza Śródziemnego pozwoliły odkryć romantyczną duszę oraz wyobraźnię architektoniczną judejskiego króla. Zasiedliśmy na widowni teatru rzymskiego, podziwialiśmy fragmenty miejskich murów z I w. przed Chr., ruiny największego hipodromu rzymskiego oraz cytadelę krzyżowców z połowy XIII w. Zatrzymaliśmy się również przy replice inskrypcji Poncjusza Piłata, której oryginał widzieliśmy poprzedniego dnia w Muzeum Izraela. Choć Cezarea urzekła nas swoim rozmachem, musieliśmy zmierzać do kolejnego celu – Megiddo. Teren obejmujący pozostałości miasta z XVIII-VI w. przed Chr., uznawany jest za jedno z ważniejszych stanowisk archeologicznych tego regionu. W miejscu tym wciąż trwają wykopaliska, dzięki czemu z bliska można obserwować metody i techniki odkryć archeologicznych. Sami również próbowaliśmy swoich sił w odkrywaniu kolejnych warstw ziemi, zapoznając się z narzędziami i systemem pracy archeologów. Na mapie wyprawy po północnym Izraelu nie mogło zabraknąć Akki. W mieście tym bogata historia oraz różnorodność kulturowa i religijna pozostawiły imponujące zabytki architektoniczne. Synagogi, meczety i kościoły wciąż wylątały się z przemierzanych uliczek. Ważnym celem była doskonale zachowana twierdza krzyżowców z piękną i bogatą wystawą o historii tego miejsca prezentowaną w sali tronowej. Po południe było czasem spędzonym w miejscu, gdzie przeplatają się kananejskie kultury pogańskie, postać proroka Eliasza i kult Najświętszej Maryi Panny Gwiazdy Morza – Górze Karmel. Urzekła nas ona przede wszystkim swoim spokojem, stanowiąc miejsce do krótkiej kontemplacji i modlitwy. Dzień pełen wrażeń dobiegał końca, czekała nas zatem podróż na nocleg do Nazaretu, w którym udaliśmy się jeszcze na wieczorny spacer do Bazyliki Zwiastowania Pańskiego oraz kościoła św. Józefa.

Następny dzień podróży, 26 czerwca, obejmował miejsca położone wokół Jeziora Galilejskiego. Wśród nich wymienić należy Arbel, w którym znajdują się ruiny jednej z najstarszych synagog na świecie. W mieście tym w 38 r. przed Chr. wydarzył się dramatyczny epizod opisany przez Józefa Flawiusza w *Dawnych dziejach Izraela*. Jak podaje historyk, w okolicznych jaskiniach stacjonowały partyzanckie grupy zwolenników Antygona, wroga Heroda Wielkiego. Król, by ich pokonać, kazał sporządzić wielkie skrzynie transportujące żołnierzy

do trudno dostępnych grot położonych na wzgórzu. Dzięki nim pokonano rozbójników, dokonując w jaskiniach brutalnej rzezi. Ze wzgórza roztacza się wspaniały widok na nizinę Ginnosar i Jezioro Galilejskie.

Tabgha, Góra Błogosławieństw, Korozain i Betsaida – kolejne miejsca na mapie wyprawy stanowiły ilustrację do dobrze znanych fragmentów z życia Jezusa i Jego uczniów. Odczytywanie fragmentów Ewangelii, wspólne dyskusje na temat znaczenia wydarzeń i słów, które tradycja wiąże właśnie z tymi miejscami ożywiały naszą pamięć i jeszcze mocniej wprowadzały w świat Biblii. Szczególnym pod tym względem miejscem było Kafarnaum, gdzie mierzyliśmy się z historią Piotra. Miasto to stanowi również wyjątkowy przykład starożytnego dialogu międzyreligijnego, będąc miejscem sąsiedowania Kościoła, silnej Synagogi i kultów hellenistycznych. Po tej wizycie w Arbel udaliśmy się do Kursi, wspomnianego w Talmudzie, jako miejsce wielkiego bałwochwalstwa, w Nowym Testamencie zaś jako miasto cudu dokonanego przez Jezusa. O licznych wpływach kultury grecko-rzymskiej na judaizm mogliśmy dowiedzieć się podczas wizyty w Tyberiadzie. W ruinach synagogi Chamat Tiberias zachowała się niezwykle interesująca mozaika ukazująca elementy kultu żydowskiego, obok których artysta przedstawił wyobrażenia znaków zodiaku i personifikację pór roku – elementy zaczerpnięte ze świata pogańskiego. Byliśmy również w kościele św. Piotra, na dziedzińcu którego znajduje się pomnik ufundowany pod koniec II wojny światowej przez polskich uchodźców. Swoim kształtem przypomina on ołtarz, na którym widnieją herby polskich miast. Dzień zakończyła wizyta w Sefforis, spacer doskonale zachowanymi *Cardo* i *Decumanus*, wśród starożytnych domów i budynków użytku publicznego z pięknymi mozaikami, które zawierały także motywy z mitologii greckiej. Ten prężny ośrodek miejski był położony tylko kilka kilometrów od Nazaretu. Uświadamiając sobie na miejscu te wszystkie niuanse topograficzne i geograficzne oraz powiązania i wpływy kulturowe, jeszcze wyraźniej ukazywała się skomplikowana sytuacja, jaka istniała w Galilei czasów Jezusa Chrystusa. Podobnie jak dziś tak i wówczas przenikały się na tej ziemi języki, kultury i religie tworząc specyficzną mozaikę.

Kolejny, piątkowy dzień 27 czerwca, minął na odkrywaniu głównych stanowisk archeologicznych na Wzgórzach Golan. Jednak podróż rozpoczęła się wizytą w Safed – urokliwym miasteczku, w którym po dziś dzień podziwiać można codzienne życie Żydów zgodne z zasadami judaizmu, a także odwiedzić synagogi sefardyjskie i aszkenazyjskie. Architektura, stroje, zwyczaje – wszystko to sprawiało wrażenie, jakby w tym miejscu czas się zatrzymał. Następnie grupa odwiedziła archeologiczne stanowisko w Tel Chazor, gdzie znajdują się ruiny starożytnego miasta kananejskiego. Historia biblijna wspomina o nim w kontekście podboju Jozuego a przede wszystkim króla Salomona. Podróżując da-

lej na północ, dotarliśmy do Banias, z jedynym w swoim rodzaju sanktuarium greckiego bóstwa Pana oraz pobliskimi wodospadami. Następnie, szukając śladów starożytnego Izraela, udaliśmy się do pobliskiego Tel Dan, by podziwiać rekonstrukcję bramy oraz pozostałości świątyni z okresu panowania Jeroboama. W powrotnej drodze do Nazaretu odwiedziliśmy jeszcze Kanę Galilejską, miejsce pierwszego znaku-cudu z Ewangelii Janowej.

Sobotni poranek 28 czerwca rozpoczął się wizytą na Górze Tabor, znanej zarówno ze Starego, jak i Nowego Testamentu. Krótka wizyta w Bet Alfa z jej synagogą, wewnątrz której odkryto piękną mozaikę stylem przypominającą tę z Chamat Tiberias. Ważnym punktem tego dnia była również wizyta w Bet Szean. Zachowane w tym miejscu Cardo, nimfeum, agora, amfiteatr zachwyciły nas rozmachem architektonicznym, zaś po lekkim wysiłku wejścia na pobliskie wzgórze, starożytne miasto odkrywało swoje piękno i bogactwo w pełnej okazałości. Podróżując po tych terenach, nie można było pominąć Jerycha ukrytego w cieniu Góry Kuszenia.

Ponieważ poznawanie kultury to także odkrywanie kuchni typowej dla tego regionu, w Jerychu był czas na degustację przysmaków arabskich takich jak *baba ghanoush*, *tabbouleh* i jagnięce *kofty*. Dopełnieniem smakowania była wizyta w sklepie z miejscową ceramiką, produkowaną przez rodzinę z wieloletnią tradycją. Kolejny punkt na naszej drodze stanowił brzeg Jordanu, gdzie według tradycji działał Jan Chrzciciel, gdzie także dokonał się chrzest Jezusa. Ze względu na swoje przygraniczne położenie, miejsce to przez wiele lat było dostępne dla pielgrzymów i chrześcijan w Ziemi Świętej jedynie w Święto Chrztu Pańskiego. Po drugiej stronie rzeki znajdowała się Betania znana z Ewangelii Janowej. Powrót na nocleg do Jerozolimy wśród pustynnych terenów urozmaicało podziwianie typowych dla tego regionu zwierząt, jak kozy i wielbłądy oraz beduińskich osad i izraelskich kibuców.

W sobotni wieczór Jerozolima zdawała się być wyjątkowo ożywiona. Liczne pochody i uroczyste marsze, gwarna oprawa i bogactwo ozdób ogłaszały rozpoczynający się Ramadan i kończący szabat.

Niedzielę 28 czerwca rozpoczęła msza św. w Bazylice Grobu Pańskiego celebrowana przez ks. Piotra, ks. Tomasza, ks. Arkadiusza i ks. Krzysztofa – uczestników wyjazdu. Po niej indywidualnie zwiedzanie i modlitwa w poszczególnych kaplicach oraz miejscach związanych z męką, śmiercią i zmartwychwstaniem Jezusa Chrystusa. Trwające nabożeństwa koptyjskie i franciszkańskie pozwalały poczuć specyficzną atmosferę współistnienia wielu odłamów chrześcijaństwa w tym szczególnym miejscu. Aby jeszcze lepiej zrozumieć współczesną historię Izraela, wczesnym popołudniem zaplanowaliśmy wizytę w Muzeum Yad Vashem, dokąd wybraliśmy się tramwajem, który dopiero od kilku lat kursuje po

Jerozolimie. Stąd, w otoczeniu lasu jerozolimskiego, udaliśmy się spacerem do Ein Karem – miejsc i kościołów związanych ze św. Elżbietą i Maryją, ale także z Zachariaszem i Janem Chrzcicielem.

Nowy tydzień rozpoczął intensywny spacer po Jerozolimie. Począwszy od wizyty w Wieczerniku i przy Grobie Dawida, udaliśmy się następnie do pobliskiego kościoła św. Piotra *in Gallicantu*. Uliczkami miasta dotarliśmy do kościoła św. Anny, gdzie podziwialiśmy również okoliczne odkrycia archeologiczne. Podążając *Via Dolorosa*, odwiedzaliśmy kolejne miejsca upamiętniające ewangeliczne wydarzenia: kościół *Ecce Homo*, kaplicę biczowania, trzecią stację ufundowaną przez żołnierzy polskich stacjonujących w Ziemi Świętej podczas II wojny światowej, zaś w podziemiach klasztoru Sióstr Syjońskich – *Lithostrotos* i zbiornik *Strution*. Popołudnie spędziliśmy na Górze Oliwnej, w kościołach *Pater Noster*, *Dominus Flevit* i *Getsemani*. Ze wzgórza podziwialiśmy panoramę miasta oraz żydowskie cmentarze położone na zboczach. Wieczór był czasem spacerów po dzielnicy żydowskiej i współczesnej Jerozolimie.

Dzień następny, 1 lipca, rozpoczęły odwiedziny i msza św. u sióstr elżbietanek w Starym Domu Polskim. Następnie wyruszyliśmy na południowy zachód od Jerozolimy, na pustynię Negew, do miasta przymierza Abrahama z Abimelekiem – Beer-Szewy. Powadzone tam wykopaliska archeologiczne pozwalają oglądać dziś pozostałości domów starożytnego miasta, mur kazamatowy wraz z bramą i budynki użytku publicznego. Po Beer-Szewie nadszedł czas na kolejne kananejskie miasto – Tel Arad. W miejscu tym naszą uwagę przykuła odkryta w 1962 r. świątynia z inskrypcją „Dom JHWH”. Wykorzystując wiedzę zdobytą na wykładach, szybko wyróżniliśmy elementy charakterystyczne dla tego typu obiektów. Długo oczekiwanym i wywołującym wiele emocji celem podróży była Masada – owiana licznymi legendami, obrazująca wyobraźnię i rozmach władców z dynastii hasmonejskiej. W miejscu tym mogliśmy przyjrzeć się również pracy kopisty przepisującego Torę. Po kolejnym dniu spędzonym na intensywnym odkrywaniu tajemnic Ziemi Świętej nadszedł czas na odpoczynek nad Morzem Martwym.

Dzień 10., 2 lipca, rozpoczęła wizyta w Betanii, w kościele św. Łazarza oraz w miejscu, gdzie według tradycji znajduje się jego grób. Następnie wyruszyliśmy do Wadi Qelt, by po krótkim spacerze wśród imponujących krajobrazów dotrzeć do klasztoru pod wezwaniem św. Jerzego Koziby. Wyprawa o charakterze naukowym po Izraelu nie mogła opuścić jednego najważniejszych miejsc dla współczesnej biblistyki – Qumran. Tu nie tylko przyglądaliśmy się pozostałościom starożytnej osady i grotom, w których znaleziono cenne zwoje, ale próbowaliśmy również znaleźć odpowiedź, kim była wspólnota, która pozostawiła po sobie tak cenne dokumenty. Na koniec dnia zaplanowano wizytę w Ein Gedi, wy-

mienianego w pierwszych wersetach Pieśni nad Pieśniami oraz Księżde Mądrości Syracha. Nazwa oazy, położonej na nieurodzajnym wybrzeżu Morza Martwego, pochodzi od znajdującego się tam „Źródła Koźlęcia”. Według Pierwszej Księgi Samuela, w grotach Ein Gedi ukrywał się Dawid ze swymi towarzyszami, tutaj doszło również do jego spotkania z Saulem. Podziwialiśmy bogactwo roślinności podzwrotnikowej, odmian palm, drzew balsamowych i egzotycznych owoców. Trudno było sobie również odmówić kąpeli w pięknych wodospadach. Po odpoczynku udaliśmy się jeszcze na pobliskie wykopaliska archeologiczne, gdzie odkryto synagogę z III w. przed Chr. oraz mozaiki.

Ostatni dzień wyprawy minął w Jerozolimie, na zwiedzaniu okolic placu świątynnego, Tunelu Ściany Zachodniej oraz Muzeum w Wieży Dawida. Udaliśmy się również z wizytą do jednego z biblijnych ośrodków naukowo-badawczych – Studium Biblicum Franciscanum. Odwiedziliśmy Muzeum Archeologiczne, które ukazuje historię badań archeologicznych w Ziemi Świętej prowadzoną przez franciszkanów, zapoznaliśmy się historią tej wspaniałej biblijnej szkoły a także z jej bogatymi zbiorami bibliotecznymi. Pożegnalny wieczór upłynął nam na spacerach uliczkami Starego Miasta i na nocnym pokazie Światło-Dźwięk w Wieży Dawida, podczas którego przy użyciu najnowszych technik audiowizualnych zaprezentowane zostało ponad 4 tysiące lat historii Jerozolimy.

Izrael opuszczaliśmy w cieniu rozwijającego się konfliktu. Podczas prawie dwutygodniowego pobytu sytuacja polityczna stawała się coraz bardziej napięta. Na jerozolimskie ulice codziennie wieczorem wychodziło wielu młodych Żydów opłakujących śmierć zamordowanych izraelskich chłopców. Ustawiali świece, śpiewali pieśni wyrażające ich smutek. Obok nich słyhać było okrzyki rozżalonych, protestujących Palestyńczyków. Prawie wszyscy byli to młodzi ludzie, nasi rówieśnicy. Obserwowanie konfliktu palestyńsko-izraelskiego było dla nas niezwykle cennym doświadczeniem.

Wyjazd naukowo-badawczy Koła Naukowego Studentów Bibliistyki UKSW do Ziemi Świętej to dziesięć dni intensywnej podróży, odkrywania świata Biblii, archeologii, kultury, historii i przyrody tego kraju. Czas praktycznego wykorzystania wiedzy zdobytej na wykładach, szukanie artefaktów, które najbardziej zapadły w pamięć podczas nauki i radosnego poznawania tego, co jeszcze nieznanne, gorące dyskusje, ale też codzienna wspólna msza św. Jak zgodnie przyznają uczestnicy, była to bez wątpienia bardzo cenna wyprawa, stanowiąca piękne zakończenie trudów i zmagañ całego minionego roku akademickiego. Podróż motywująca do jeszcze głębszego poznawania Pisma Świętego.

Justyna Słowińska, Warszawa

IV. SABATINO MOSCATI (22 XI 1922 – 8 X 1997)

Sabatino Moscati zapisał się w historii nauki jako wybitny badacz cywilizacji starożytnych oraz ceniony językoznawca. Należał do czołowych przedstawicieli współczesnej semiotyki. W licznych publikacjach zaprezentował szeroką panoramę swoich zainteresowań z zakresu filologii, historii i archeologii Bliskiego Wschodu.

Urodził się w Rzymie 22 listopada 1922 r., jako syn Żydów, Giuseppe i Lidy Sadun. Czas jego młodości i dorostania przypadał na okres gwałtownych przemian politycznych i społecznych w Europie. Wraz z burzliwą historią Włoch pod władzą Mussoliniego zmieniała się sytuacja włoskich Żydów. Po publikacji *Manifestu Rasy* (*Manifesto della razza*) z 14 lipca 1938 r. zostali oni pozbawieni praw obywatelskich, odsunięto ich również od pełnienia ważnych funkcji państwowych. Mimo zaostrzonych represji w latach 40. XX w. Sabatino Moscati ukończył w 1945 r. Papieski Instytut Biblijny, pisząc pracę pod kierunkiem prof. Francesco Gabrieli. Szczególne zainteresowanie wykazywał językami starożytnymi – hebrajskim i arabskim oraz cywilizacją Asyrii i Babilonii, których historię zgłębiał pod okiem niemieckiego jezuitę Alfreda Pohla. W badaniach naukowych szczególnie cenił sobie zdanie swoich mentorów, jak również Leviego Giorgio Della Vida, z którymi utworzył nieformalną grupę uniwersytecką.

Jako młody naukowiec Sabatino Moscati prowadził wykłady z hebrajskiego, starożytnych języków semickich oraz historii islamu. W latach 1946-1954 był profesorem na Uniwersytecie w Rzymie, w latach 1950-1952 we Florencji, a 1953-1958 w Instytucie Orientalistyki na Uniwersytecie Neapolitańskim. W 1954 r. rozpoczął wykłady z filologii semickiej na Uniwersytecie La Sapienza w Rzymie, gdzie pozostał aż do 31 października 1982 r. Następnie został profesorem Uniwersytetu Tor Vergata. Wśród studentów cieszył się dużą sympatią. „Jaki był jego sekret? – pytała jedna z włoskich dziennikarek. – Oczywiście tysiące i tysiące ciekawostek, które go pchały do działania, potrzeba dania odpowiedzi na wielorakie pytania, które aż do tej pory wydawały się bez odpowiedzi”.¹

W latach 40. i 50. XX w. Sabatino Moscati, konsultując się z prof. Gabrieli, stworzył cykl esejów historycznych na temat świata arabskiego w okresie Ommajadów i Abbasydów, zebrane w 1992 r. pod tytułem *Dal regno arabo all'impero musulmano*. Jednocześnie publikował materiały na temat prowadzonych badań z zakresu filologii semickiej i językoznawstwa Bliskiego Wschodu, czego rezul-

¹ F. Minervino, *Sabatino Moscati, un detective dell'archeologia*, Corriere della Sera, z dn. 9 IX 1997, s. 27.

tatem były pozycje takie jak: *Lezioni di linguistica semitica* (1960) oraz *An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages* (1964).

Z początkiem lat 60. XX w. rozpoczął badania nad wpływem kultury fenickiej na rozwój społeczeństw śródziemnomorskich w okresie epoki żelaza. Znalazły one odzwierciedlenie w eseju *La questione fenicia* (1963), dając obszerną panoramę historyczną i archeologiczną kształtowania się Italii pod wpływem Fenicji. Podstawową tezę postawioną przez Moscatiego było odejście od dotychczasowego stanowiska naukowego, które zakładało bipolarny wpływ Grecji i Rzymu na obraz starożytnego świata śródziemnomorskiego. Sabatino Moscati uważał, że skutkiem tego było przysłonięcie znaczenia Fenicji i Punicji dla kultury i historii Włoch: „Z upodobaniem do najdrobniejszych szczegółów badał ludy-cie-nie, zaniedbując historiografię klasyczną i tradycyjną na rzecz odkryć ludów takich jak Fenicjanie i Kartagińczycy bardziej niż Greków i Rzymian”². Nowa perspektywa ukazywała świat śródziemnomorski jako miejsce, gdzie spotyka się Zachód ze Wschodem, dając szerszy horyzont kulturowy i antropologiczny. W swoich licznych publikacjach ukazywał rozwój kolonii fenickich w basenie Morza Śródziemnego, rozpoczynając od inwazji „ludów morskich” ok. 1200 r. przed Chr., aż do klęski w walce z Rzymianami, w wyniku czego upadła największa fenicka kolonia – Kartagina i zakończył się okres potęgi Fenicjan na Morzu Śródziemnym. Uwieńczeniem tych badań były międzynarodowe wystawy na temat kultury i historii Fenicjan oraz Celtów, zorganizowane pod kierownictwem Moscatiego w Palazzo Grassi w Wenecji w latach 1988 i 1991, które odbiły się szerokim echem w kręgach naukowych. W 1985 r. założył miesięcznik *Archeo*, którego celem była popularyzacja archeologii szczególnie związanej z kulturami Bliskiego Wschodu.

Sabatino Moscati był również organizatorem i kierownikiem licznych ekspedycji naukowych, które z sukcesem odkrywały przed oczami świata zapomniane miasta i fortyfikacje. Wspomnieć tu należy m.in. odkrycie cytadeli królów w Ramat Rahel w Palestynie, fortów punickich w pobliżu Cape Bon w Tunezji, steli świątynnych na Sycylii, świątyni Juno na Malcie i punickiego miasta Sirai na Sardynii. Jak wspomina wielu jego współpracowników, „był przekonany, że technika zastosowana do znalezisk archeologicznych jest podobna do tej z dochodzenia policyjnego: od śladów do dowodów, by ustalić wydarzenia i głównych bohaterów. Zastosował tę specjalną metodę do badania najdawniejszych cywilizacji starożytnych, o których pamięć, twierdził, jawi się pełna lagun i bogata w tajemnice”³. Sabatino Moscati szczególny nacisk kładł na społeczną

² *Tamże.*

³ *Tamże.*

dostępność swoich publikacji. Uważał, że dostęp do informacji na temat najnowszych odkryć z zakresu archeologii i szeroko pojętej historii powinni mieć nie tylko specjaliści. Odzwierciedleniem tej postawy były liczne publikacje, które w przystępny sposób obrazowały rozwój najnowszych badań nad kulturą starożytną. Wśród nich wymienić należy *Archeologia mediterranea. Missioni e scoperte recenti in Asia, Africa, Europa* (1966); *Italia sconosciuta* (1971); *L'archeologia* (1975); *Le pietre parlano. Alla scoperta dell'Italia sepolta* (1976); *La civiltà mediterranea. Dalle origini della storia all'avvento dell'ellenismo* (1980); *L'archeologia oggi. Scienza e tecnica alla scoperta delle civiltà sepolte* (1983); *Passeggiate nel tempo. L'archeologia oggi tra avventura e scoperte* (1990); *Dove va l'archeologia?* (1995); *Un futuro per l'archeologia* (1995).

Sabatino Moscati współpracował również z dziennikami „Corriere della Sera” i „La Stampa”, gdzie publikował teksty, które w jasny i przystępny sposób przybliżały czytelnikom świat archeologii. Wyłączając artykuły prasowe, ocenia się, że dorobek naukowy Moscatiego to ponad 600 publikacji, które przyniosły mu nie tylko liczne nagrody krajowe i międzynarodowe (Lamarmora, Selinon, Sybaris Magna Grecia), ale i światową sławę archeologa, historyka i językoznawcy. Prowadzone przez niego badania dały początek rozwojowi nauk na temat Fenicjan i Punitów na uniwersytetach w Bolonii, Cagliari, Florencji, Palermo, Pizie, Rzymie, Urbino, Wenecji i Viterbo.

Sabatino Moscati był członkiem Papieskiej Akademii Archeologicznej oraz członkiem, a następnie prezesem Włoskiej Akademii Umiejętności (Accademia dei Lincei). Pełnił również wiele znaczących funkcji na włoskich uniwersytetach. Często podkreślał, że „odkrycie archeologiczne oferuje emocje jedyne w swoim rodzaju, nie mające sobie równych. Za każdym razem przenosi bowiem człowieka do dziejów, które są przygodą nas wszystkich, od naszych przodków aż po dzień dzisiejszy”. Zafascynowany przeszłością starał się ukazać ją swoim studentom i czytelnikom w sposób najbardziej współczesny. Zapalał ich jednocześnie do odważnego spoglądania w przyszłość, nieustannie zaznaczając, jak wiele pozostało jeszcze do odkrycia.

Sabatino Moscati zmarł 8 października 1997 r. w Rzymie w wieku 74 lat.

Justyna Słowińska, Warszawa